

Соломія Ушневич,
кандидат філологічних наук,
в. о. доцента кафедри філології та методики початкової освіти
Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника

ТРАДИЦІЇ ТА НОВАТОРСТВО В ОБРАЗНІЙ ПАРАДИГМІ КАЗОК ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

У статті досліджується функціонування традиційних структур та новаторської інтерпретації в тексті казок Валерія Шевчука; аналізується синтез міфологічної семантики та індивідуального письменницького світовідтворення; розглядаються авторські засоби та способи художнього узагальнення, ідейно-тематичне багатство, жанрове і стилєве розмаїття.

Ключові слова: літературна казка, національний міф, метафоричність, фольклор, художнє мислення.

Solomija Ushnevych

Tradition and innovation are in vivid paradigm of fairy-tales of Valery Shevchuk's

The article is dedicated to the investigation of the functioning of traditional structures and innovative interpretation of fairy tales'texts of Valeriy Shevchuk; analyzing of synthesis of mythology semantics and individual writer's sensation of the world; examining of author's means and methods of artistic summing up, elevated thematic wealth, genre and style variety.

Key words: literary fairy tale, national myth, metaphorical folklore, artistic thinking.

У ХХ столітті, а надто останнім часом, набуває нового наукового осмислення питання кореляції творчих пошуків і новацій з художніми традиціями в контексті літератури для дітей. Як відомо, традиція є актуалізованим минулим і водночас мобілізацією досвіду в інтересах сучасного. Розширення традиційних меж пов'язане з пошуками шляхів збагачення та оновлення художнього методу, що спричинило активізацію інтересу до взаємозв'язків фольклору і літератури. У цьому плані неабиякий інтерес та зацікавлення літературознавців викликає естетична природа літературної казки.

Валерій Шевчук — одна з найяскравіших постатей в інтелектуально-філософській, психологічній прозі української літератури минулого століття. Яскравим і переконливим свідченням цього може слугувати звернення автора до дитячого читача, більше того, збірка «Панна квітів», культивує традиційно значущі архетипи (матері, дитини, оселі, світла, дороги та ін.), привносить у літературу пошук цікавішого, значимішого образного втілення ідеї, глибшого проникнення у внутрішній світ дитини (дитячі сюжети з «дорослим» навантаженням).

Історики та теоретики літератури з'ясовують особливості творчого феномена Валерія Шевчука в контексті культурно-естетичної парадигми середини ХХ століття (Л. Тарнашинська); в межах необарокової знакової системи (Н. Городнюк); у художній рецепції фольклорно-міфологічних моделей (Н. Євхан). Цікавою є думка В. Медведя, що «у сутичці фантастики й реалізму народжується модернізм, саме це дає підставу стверджувати, наче Валерій Шевчук поєднав традиційну оповідь з модерном». Як зазначає пані Анна Горнятко-Шумилович, «... новаторство В. Шевчука, коли його розглядати в аспекті жанру, найповніше виявилось в історичних творах, близьких до так званого „хімерного“ роману, зумовило звернення до умовних форм, використання мотивів з українського фольклору й міфології та можливостей «понятійного», символізуючого мислення» [1, 2]. М. Павлишин наголошує на таких «визначальних та новаторських (в радянському контексті) рисах його прози, як використання мітів і наголос на філософських традиціях». Однак саме казкотворчість цього письменника потребує спеціального аналізу, адже згаданий жанр значною мірою акумулює органічний зв'язок із фольклорним матеріалом й одночасно тяжіє до нового художнього осмислення дійсності.

Мета статті — дослідити функціонування традиційних структур та новаторської інтерпретації в тексті казок Валерія Шевчука, що являють собою синтез міфологічної семантики та індивідуального авторського світовідтворення.

Українська література для дітей другої половини ХХ ст. характеризується інтенсивністю пошуків нових засобів та способів художнього узагальнення, ідейно-тематичним багатством, жанровим і стилевим розмаїттям. Мистецьке освоєння фольклорної спадщини, а саме казкового епосу в останні десятиліття минулого століття привносить у художні твори потребу витворення нового консолідуєчого національного міфу. У цьому зв'язку неабиякий інтерес та зацікавлення літературознавців викликає авторська казка. Літературні казки Валерія Шевчука можна розглядати як своєрідний архітектонічний каркас народної казки (збірка «Панна квітів»), написані вони в координатах етноментальності, на рівні художньої трансформації традиційних образів і сюжетів відповідно до індивідуальних світоглядних орієнтирів. Не дивно, що на українському ґрунті, багатому на фольклорно-міфологічні традиції, письменники тяжіють до збагачення та оновлення художнього методу шляхом введення народнопоетичних мотивів. Отже, варто наголосити на тому, що характер нарративу у літературних казках Валерія Шевчука, попри стилізацію й ускладненість, з одного боку, переважно залишається традиційним; з другого ж, дає підстави до обґрунтування думки про письменницьке новаторство з тяжінням до умовних форм письма.

Авторські модифікації письменника базуються на поєднання двох світів, реального та казкового, досягаються шляхом синтезу елементів міфу, казки, легенди, притчі. На думку науковця Оляни Рути – «...вони несуть потужну національну інформацію - завдяки мові тих міфологем та архетипів, якими оперує автор, сподіваючись, що зреагує генетична пам'ять читача» [4, 54]. Справді, художнє мислення Валерія Шевчука формується як рецепція багатоаспектної дійсності зі схильністю до умовно-асоціативних та фантастичних форм. Письменник плідно застосовує народну фантастику, уявлення українців про реальний та потойбічний світи, використовує міфи, легенди, фольклорні образи й символи. Традиційні коди Валерія Шевчука можна розглядати як пам'ять народу, що живе у його художніх творах, новаторство стосується глибокого проникнення у внутрішній світ героїв, тяжіння до умовно-асоціативних форм, химерних образів, що дозволяє об'ємно окреслювати картину світу.

Фольклорними джерелами літературних казок Валерія Шевчука безумовно можна вважати чарівну казку та казку про тварин. Не зважаючи на те, що письменник задіює у своїх творах структурно-символічну систему українського фольклору, у художньому тексті авторська траєкторія розвитку казкової дії призводить до інтелектуалізації художньої реальності з тяжінням до психологізації та індивідуалізації героїв. З огляду на вищесказане, казкотворчість письменника можна структурувати таким чином:

- чарівні казки («Місто без квітів», «Дівчинка, яка шукала маму», «Золотий стіл»);
- казки про звірів («Бігунець та Котило»);
- чарівні з елементами соціально-побутової казки («Панна квітів», «Чотири Сестри»).

Як відомо, і для дорослих, і для дітей казка виступає в ролі знакової системи за допомогою якої діти вчаться інтерпретувати навколишню дійсність, адже казка переводить сприйняття на глибший (підсвідомий) рівень. А здійснюється все це за допомогою метафори, яка є основою цього жанру. Метафорична форма, у якій створена казка, виступає носієм інформації, маючи подвійне – пряме та переносне значення. В цьому аспекті слушною є думка психолога Мирослави Кваші, що «...буквальний сенс казки сприймається свідомістю, і в той же час підсвідомість займається кропіткою працею: розгадуванням та опрацюванням метафоричних повідомлень, розшифруванням прихованого сенсу, другого плану, «баченням» чогось неочевидного» [3, 12]. Через сферу міфу й фантастики у літературній казці Валерія Шевчука порушуються ключові питання людського буття (колективне несвідоме народу через архетипи та ідеали та національна ідентичність в координатах постколоніального суспільства).

Власне, у казках Валерія Шевчука закладено потужні ментальні константи колективного несвідомого (архетипи), здатні до постійної трансформації різних міфологічних значень у формі художніх образів. Зокрема, у творі «Місто без квітів» одним із найпродуктивніших є архетип Землі, адже відомо, що українець уявляє Землю передовсім як Неньку, що виконує захисну материнську функцію. В основі сюжету розповідь про двох дівчаток, які намагаються захистити своє місто, сім ї, власну маленьку державу шляхом відкриття нових світів. В казці умовне місце, умовний час, але реальною є мова символів, які конкретно вказують на етнічну приналежність дівчаток - їхні мами несуть «коромислами відра води», по дорозі героїні бачать «стару українську хату під очеретом», «цвіркуни грають на бандурах», а «квіти танцюють у червоних чобітках». Визначаються риси оприсутнень архетипу Матері як в постатях реальних матерів, так і на символічному рівні. Традиційним жінкам письменник протиставляє казкових персонажів, таких як Мати-трава, Мати-Лісовичка, Мати-квітів, Мати-дерев, які є типовим вираженням авторського сприйняття народницького міфу про Мати-Берегиню. Митець прагне розширити форми сприйняття і бачення світу, оперуючи символами, архетипами, міфологемами, мотивно-сюжетними елементами системи

українського фольклору, він створює художній простір думки, який стає невід'ємним компонентом націокультурної сфери.

Типовим для творчості Валерія Шевчука є зображення казкових жіночих образів крізь призму демонічної міфологеми жінки-відьми. Сукупним уособленням цього поліархетипованого комплексу є Королева Печалі, Королева Багатства, Королева Веселості з казки «Дівчинка, яка шукала маму». Їхні визначальні риси янголоподібності поєднані з ознаками демонічної магичності та диявольської потворості. Як вважає Галина Шепіль, «... передовсім, це персоніфікація природи, переведення абстрактних образів людського мислення у персонажі-символи, розуміння темного і світлого, бога і чорта, дня і ночі, життя і смерті як одвічної боротьби добра і зла» [6, 11]. Одним з аспектів ірраціонального, демонічного, містичного впливу на маленьку дівчинку є зовнішня привабливість фантастичних жінок: «серед тих барв уздріла вона раптом перед собою на тій-таки стежці високу й гарну жінку. Та жінка йшла просто до неї і всміхалася так лагідно й гарно, що дівчинка аж зупинилася схвильовано й закричала: — Мамо! Мамо!» [7]. Відтворити міфічні та фантастичні уявлення людини про світ письменнику допомагають художні засоби і прийоми фольклорної поетики та національної атрибутики, зокрема, Королева Печалі вбирає маленьку дівчинку у «білу плахту й вишивану чорним сорочечку», а тимчасовим пристанівком дитини стає «хатка під солом яною стріхою з вишневим садочком». Ця казка має нетрадиційну будову як для народної, адже літературній казці Валерія Шевчука притаманна відкрита структура. Казкова метафора виступає джерелом ресурсів для творення нових смислів, до розгортання сюжету уже поза межами авторського твору. Не менш цікавою є казка про тварин «Бігунець та Котило», у ній використано традиційний фольклорний сюжет «боротьби та перемоги» - герой починає боротьбу з персоніфікованим злом, яка завершується його перемогою.

Окрему сторінку становлять твори у яких простежується соціально-політичний дискурс, порушуються питання людини і влади, становища народу в країні. Автор, у звичній для себе манері, окреслює ситуацію функціонування тоталітарного міфу у структурі літературної казки. У казці «Панна квітів» зображено руйнівні наслідки ідеологічної диктатури, у фантастичному сюжеті чітко прочитується історичний контекст: «...Зеленоочка вже доходила до тюльпанового поля. І побачила вона під поверхнею землі тисячі й тисячі зігнутих і скорчених людей, тисячі зведених угору облич, скручених спин і підтиснутих ніг. Тисячі очей безперервно плакали, а сльози котилися по брудних, спотворених гримасах, чорних обличчях» [7, 60]. Письменники вбачають у міфі витоки філософських проблем сутності, а тому створюють міцні зв'язки між теперішнім і минулим, яке сконцентроване у міфологічних образах і структурах. Для літературних казок Валерія Шевчука притаманним є вплетення об'єктивних реалій світу у фантастичну канву творів. Спадкоємні зв'язки з чарівною казкою відчутні в хронотопі більшості казок, для яких характерна націоналізація (а саме українізація) часопростору в новому індивідуальному трактуванні.

Моделюючи казкову картину світу та орієнтуючись на чарівну казку, автор використовує традиційний для міфології образ змія. Науковець В. Ятченко стверджує, що для розуміння образу змія багато важить архетипічний підхід, оскільки «поруч з образами вогню, води, місяця, сонця майже чи не на кожному кроці натикаємось то в епосі, то в орнаменті, то в космологічному міфі на образ змія» [8, 77]. Вочевидь, архетипна семантика образу вужа / гадюки у казці «Панна квітів» символізує внутрішню силу Зеленоочки, яка не боїться протистояти злу (змію) на своєму шляху до тюльпанового поля. Отже, у літературних казках письменника сконденсовані традиційні уявлення українського народу — елементи східнослов'янського фольклору та новаторська спроба осучаснити матеріал, відтворивши реальні події національної історії.

Казки Валерія Шевчука — один із жанрів його умовних форм письма, до якого автор прийшов через вивчення давньої української літератури, заглиблення в фольклорну символіку, проникнення в структури барокової літератури. Умовна форма письма Валерія Шевчука задіює інформацію, яка має за собою тисячі літ, несе в собі етногенетичні образи світу. Авторські казки письменника — органічний елемент художньої системи його творчості, що становить окрему впорядковану систему, незалежний світ. Зі слів митця його казка - доросло-дитяча: дорослий читає казку дитині, й кожен розуміє її на своєму рівні. Це явище - автентичне в українській літературі кін. ХХ ст., що припускає спроби заново моделювати казкову реальність з опорою на символи, архетипи й духовні цінності попередніх поколінь.

Для літературних казок письменника характерною є ситуаційна умовність, де становлення персонажа відбувається у нежиттєподібних умовах. Головний акцент зроблено на випробуваннях героїв з метою глибшого проникнення у значущі архетипи (матері, дитини, оселі, світла, води). К. Юнг вважав, що персонажі казок мають визначальний вплив на розвиток і поведінку людей унаслідок убирання в себе різноманітних архетипів, завдяки чому можуть формувати життєвий сценарій, виробляти навички долаття життєвих криз, адже казка переводить сприйняття на глибший (підсвідомий) рівень. Не зважаючи на те, що письменник задіює у своїх творах структурно-символічну систему українського фольклору, авторський текст має індивідуальну траєкторію розвитку казкової дії - це призводить до інтелектуалізації художньої реальності. Наскрізна лінія творчих експериментів Валерія Шевчука — протиставлення добра і зла, цю тему він розробляє у різних ракурсах, але адаптовує її до дитячого сприйняття.

Таким чином, фантастичне зображення об'єктивної дійсності потребує синтезу реального, романтичного та умовного бачення, відтак, традиційний міф піддається певній трансформації та деформації у літературній казці письменника. Твори для дітей В. Шевчука містять проблемно-тематичну широчінь (охоплюють соціальні, філософські, психологічні питання), однак, творення індивідуального національного міфу вирізняє їх на тлі української дитячої літератури ХХ століття і створює перспективу нового наукового осмислення проблеми традиції та новаторства в структурі літературної казки.

Література

1. Горнятко-Шумилович А. Й. Інтелектуалізм прози Валерія Шевчука: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01/А.Й. Горнятко-Шумилович; Львів, держ. ун-тім. І. Франка. — Л., 1999. — 18 с.
2. Городнюк Н. А. Знаки необарокової культури Валерія Шевчука: компаративні аспекти / Н. А. Городнюк. — К. : Твій інтер, 2006. — 216 с.
3. Кваша М. «Казка вчить як на світі жить». Казка як інструмент для формування цілісної особистості / М. Кваша // Українська мова та література. — 2011. — Число 25-27 (713-715). — С. 11-17.
4. Рута О. Літературна казка Валерія Шевчука / О. Рута // Слово і час. — 1999. — № 11. — С. 54-57.
5. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальні аспекти) / Л. Тарнашинська. — К. : Смолоскип, 2010. — 632 с.
6. Шепіль Г. Українська демонологія і Валерій Шевчук / Г. Шепіль // Українська мова та література. — 2009. — Число 33 (625). — С. 11-15.
7. Шевчук В. Панна квітів. Казки моїх дочок / В. Шевчук. — Київ : Веселка, 1990. — 120 с.
8. Ятченко В. Історія духовної культури українського етносу / В. Ятченко / Давня українська культура. — К.: Міленіум, 2004. — 148 с.